

Формування образного мислення як компонента професійної підготовки майбутнього вчителя музики

Перебудова суспільства в Україні потребує значних змін і в сфері художньої освіти, яка передбачає формування творчої особистості вчителя. Головними показниками такої особистості є розвинена здатність до моделювання педагогічного процесу, оволодіння методами прогнозування та проектування нових гіпотез та ідей не лише в межах розв'язання проблемних ситуацій, а в контексті наявності креативності як інтегрованого показника особистості, що передбачає розвиток уяви та фантазії, дивергентного мислення як стратегії узагальнення при вирішенні завдання [2. с. 121]. У нашому дослідженні таким завданням є формування образного мислення майбутнього вчителя музики, здатного до пошуку нового, оригінального, до порушення усталених стереотипів.

В Україні це питання не розглядалося в контексті сучасного реформування освіти з позицій творчо-діяльної та особистісно орієнтованої стратегії навчання. Проблема формування образного мислення майбутнього вчителя музики в класах хорового диригування, вокалу та основного інструмен-

Тетяна РЕЙЗЕНКІНА.

кандидат педагогічних наук, доцент

Георгій БІЛОНЕНКО.

старший викладач кафедри теорії та історії музики

ту є головним завданням нашого дослідження.

Аналіз теорії та практики дає змогу нам виявити суперечності між: необ-

хідністю навчання, орієнтованого на формування образного мислення, і відсутністю відповідних педагогічних технологій; потребою усвідомлення

сутності формування образного мислення й невизначеністю механізмів його впровадження; доцільністю обґрунтування та створення умов проблемного підходу в організації навчання і недостатнім рівнем розробленості цього питання в педагогічній теорії.

Значний внесок в обґрунтування доцільності формування образного мислення зробили Е.Абдулін, М.Богоявленська, Л.Виготський, М.Лещенко, М.Маріупольська, В.Роменець, О.Ростовський, О.Рудницька, Г.Ципін, О.Щолокова.

Проблема формування образного мислення порушується в дослідженнях щодо особливостей структуральної антропології (К.Леві-Стросс, Ж.Лакан, М.Фуко, Ж.Дерріди). При цьому наголошується на змісті основних принципів структурального методу дослідження культур (структура розглядається як відносно стійка сукупність відношень елементів системи, а культура — як сукупність знакових систем) [1].

Формування образного мислення розглядається також і в ігровій концепції (Й.Хейзинг, Х.Ортега-і-Гассета, Г.Гессе). Вважають, що гра є джерелом руху протилежних сил і інтегральним показником, який поєднує мистецтво, поезію, навчання і науку. Гра є спосіб соціального життя індивіда, що сприяє формуванню ідеалів і визначенню сенсу духовного життя особистості.

Формування образного мислення ми також пов'язуємо з дискусіями щодо постмодерністського напрямку, який є способом упровадження синкретичної моделі на основі прийому колажу стилів і художніх засобів виразності (К.Гірц, А. Гелен, Ж.Дерріда, М.Фуко).

Наше дослідження дало змогу виокремити аспект формування образного мислення у контексті його зв'язку з розвитком креативних здібностей особистості, коли враховується її здатність до продукування віддалених асоціацій, гнучкості, що передбачає створення нових засобів діяльності, образної адаптивної гнучкості, яка розглядається як потреба змінювати форму стимулу на основі виокремлення нових ознак і можливостей для їх застосування; здатність використовувати нові ідеї у різноманітних «нерегламентованих ситуаціях» (Дж.Гілфорд, Е.П. Торренс) [2. с.597].

Наше дослідження є складовою науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету, що здійснюється на замовлення Міністерства освіти і науки України з теми «Формування творчої особистості майбутнього вчителя».

Об'єкт дослідження — процес формування образного мислення студентів як основи професійної підготовки.

Предмет дослідження — педагогічні умови організації проблемного підходу у формуванні образного мислення студентів.

Мета нашої статті — обґрунтувати сутність проблемного підходу у формуванні образного мислення майбутнього вчителя музики.

Завданнями статті є: визначення змісту знань відповідно до особливостей образного мислення та його структурних компонентів і операційних умінь і навичок упровадження цих знань у конкретно-предметну професійну діяльність.

Зазначимо, що вступ України до Європейської Співдружності, приєднання до Болонського процесу потребують стандартизації знань. Це стосується і модульно-рейтингового підходу до організації процесу навчання в умовах поліхудожнього виховання.

Під модульно-рейтинговим підходом ми розуміємо взаємодію вчителя та учня, в основу якої покладена концепція інтеграції не лише змісту основних знань, умінь та навичок, а й способів діяльності щодо оволодіння цими знаннями, вміннями і навичками на основі обґрунтування та розробки стандартних дій та критеріїв з метою оцінювання та діагностування рівнів сформованості образного мислення молоді. При цьому студенти повинні мати певні знання щодо змісту мислення, що відображені в сучасних дослідженнях М.Лещенко, В.Петрушина, О.Рудницької, Г.Ципіна, психолого-педагогічних дослідженнях О.Леонтьєва, С.Рубінштейна, В.Роменця, О.Тихомирова.

У концепціях зазначених авторів мислення розглядається як психічний процес. З точки зору філософії, під цим поняттям слід розуміти процес опосередкованого узагальненого пізнання людиною предметів та явищ навколишньої дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відносинах, а також діяльність щодо вирішення творчих завдань.

Ми спираємось на концепцію, яка передбачає ідентифікацію особистості вчителя з його професією, тобто передбачає процес адаптації вчителя до вимог конкретної музично-педагогічної діяльності, зумовленої особливостями становлення художнього образу. Цей процес ґрунтується на раціональному та почуттєвому сприйнятті. Мистецтво розглядається як почуттєвий образ світу, як сукупність естетичних знаків, що виконують функцію стимулювання емоцій (Л.Виготський).

Варто зауважити, що вчені-психологи акцентують увагу на зв'язку мислення з пізнанням. Мислення, з психологічної точки зору, виступає як наслідок уявлень про зовнішній світ та його образи. Слід підкреслити, що мислення, виходячи за межі безпосереднього сприйняття, є системою образів, завдяки яким воно є засобом формування її об'єктивного та суб'єктивного світосприймання.

Поняття «образне мислення» формувалося в умовах соціального середовища у процесі спілкування людей між собою за допомогою мовних і звуко-

висотних інтонацій та пластичних рухів, які виникали як послідовність дій ще в умовах первісного суспільства. Це сприяло їх систематизації й осмисленню в художній діяльності. Система співвідношення звуковисотних тонів, що відкрита Піфагором у процесі його експериментів з числовою символікою звука, започаткувала розвиток науки про образне мислення в музиці.

Поступово формувалося поняття, що образне мислення — це художнє мислення, яке спирається на конкретні уявлення. У сучасній психології художній образ твору мистецтва трактується як єдність трьох начал — матеріального, духовного і логічного. Наприклад, нотний запис і акустичні параметри музичного твору в контексті художньої культури становлять його матеріальну основу. Настрій, асоціації, різноманітні образні бачення є духовною, тобто ідеальною стороною художнього образу. Формальна організація художнього твору, з точки зору гармонійного складу, є логічним компонентом художнього образу.

Так, наприклад, у музиці, живописі, пластичних мистецтвах основа художнього мислення формується на базі слухових та зорових уявлень та сприймань, які збуджують фантазію та логічне мислення учнів.

Потрібно зазначити, що музичний образ має ще один, не менш важливий компонент — волю, за допомогою якої особистість у своїх конкретних діях поєднує свої почуття з акустичними даними музичного твору і подає цей синтез для сприйняття слухачів. Вольові процеси, які відповідають за подолання труднощів у досягненні кінцевої мети, є вирішальним фактором у процесі втілення задуманого.

Для розвитку й саморозвитку образного мислення на уроці мистецтва за допомогою проблемного підходу доцільно усвідомлювати необхідність розуміння усіх сторін творчого процесу, починаючи з його первинного образу до конкретного втілення у процесі демонстрування художнього твору та його сприйняття. Таким чином, образне мислення містить такі структурні компоненти:

- пізнавально-орієнтаційний — передбачає усвідомлення емоційно-образного змісту твору, створення власних суджень;

- асоціативно-орієнтаційний — зумовлений створенням уявлень на основі стимулювання та розуміння прихованих настроїв і почуттів;

- пошуково-дослідницький — передбачає сформованість умінь визначати власні думки у співвідношенні з іншими у діалозі з партнерами по спілкуванню;

- психофізіологічний — потребує здатності до інтеграції в свідомості учнів звуковисотних та пластичних інновацій шляхом інтуїтивного комбінування та варіювання;

— мотиваційно-орієнтаційний — зумовлений сформованістю волі у моделюванні та проектуванні художнього образу в процесі слухання, створення твору.

Визначення структурних компонентів образного мислення потребує впровадження культурологічного підходу на основі методів ідеальних типів, які передбачають усвідомлення наукової абстракції. Це дає змогу інтегрувати у свідомості особистості різноманітні феномени культури (*М.Вебер*).

Це надає нам можливість виокремити також такі структурні компоненти образного мислення:

— діалектико-орієнтаційний компонент на основі чоловічого та жіночого початків у творах культури — передбачає установку на концепцію створення образу за аналогією зі сном та станом катарсису (*Ф.Ніцше*);

— системно-орієнтаційний компонент уявлень, символів, цінностей, вчинків, норм та їх вияв у обрядах, ритуалах (*Р.Блейк*).

Аналіз та пізнання окремих видів мистецтва дає змогу виокремити в ході впровадження проблемного підходу окремий вид мислення, який властивий тому чи іншому виду мистецтва. В залежності від того, на який вид діяльності зорієнтоване навчання, розвиваються ті чи інші види образного мислення.

1. Наочно-образне мислення спрямоване на оперування та комбінування у процесі сприйняття різноманітних почуттів, уявлень, коли споглядач засвоює інформацію завдяки своїй взаємодії з виконавцем.

2. Наглядно-дієве мислення спрямоване на осмислення художнього образу твору в процесі власних практичних дій, під час якого підбираються найкращі засоби висловлювання, пропонується той чи інший матеріал.

3. Абстрактно-логічне мислення — мислення, у якому особистість, прагнучи передати свої життєві враження, буде використовувати логіку в процесі передачі образів, систематизувати їх з допомогою аналізу та синтезу.

4. Стильове мислення є індивідуалізацією художнього мислення особистості. Кожна особистість має своєрідний світ образів, уявлень, які є неповторними і стилізованими. Проте неповторність художника, музиканта, актора відрізняються від такого поняття як «наслідування манери», коли прагнення виділитись серед маси здійснюється завдяки «роботи на публіку», що виявляється у наслідуванні дій інших.

Стильове мислення властиве тій чи іншій історичній формації, коли більшість діячів мистецтва працювали в однакових історичних умовах і тому їхні твори деякою мірою схожі за своєю формою, характером образів та іншими аспектами.

У рамках одного стилю можуть також бути декілька напрямів, які по-різному трактують засоби художньої ви-

разності. Так, наприклад, у джазовому мистецтві можна спостерігати такі напрями, як свінг, регтайм, бі-боп, класичний джаз, джаз-авангард та інші.

Поштовхом для включення процесів мислення найчастіше стають проблемні ситуації. У навчальній діяльності проблемна ситуація постає як суперечність, яка виявляється в неузгодженні між застарілими знаннями та новими проблемами. Здійснюючи низку навчальних дій, учень досягає необхідних знань у процесі самостійного мислення.

Проблемні ситуації для вироблення в учнів навичок мислення можуть бути змодельовані через:

а) зіткнення учня з життєвими явищами, фактами, які потребують теоретичного обґрунтування;

б) організацію практичних робіт;

в) показ учню життєвих явищ, які вступають у суперечність з попереднім життєвим досвідом;

г) формулювання гіпотез;

г) спонукання учня до зіставлення, протиставлення наявних знань;

д) спонукання учня до обґрунтування проблемних фактів та ситуацій;

є) дослідницькі завдання.

Для вироблення навичок образного мислення, імпровізації в умовах художнього твору треба наголосити на таких аспектах навчання:

а) розвиток мелодичної або контурної лінії, пластичних рухів у гармонійній послідовності;

б) спроба демонстрації знайомих творів;

в) імпровізація у відтворенні художніх творів на задані емоційні стани або художні образи.

Для формування образного мислення у процесі сприйняття художнього твору потрібно:

а) виявити у творі головні характеристики;

б) знати стильовий напрям художнього твору;

в) впізнати фрагменти музичного твору певного композитора серед фрагментів інших композиторів;

г) підібрати до художнього твору літературні, музичні зразки, а також зразки образотворчого мистецтва.

При виконанні проблемних завдань варто порівняти варіанти рішення завдання. Дискусії та обговорення прискорюють процеси мислення учнів, допомагають їм чіткіше формулювати свої думки і робити необхідні висновки.

Формуванню образного мислення сприяє створення у процесі навчання проблемних ситуацій, що мають суперечність між застарілими знаннями і новими потребами в них. Це допомагає розв'язанню проблем, що постали перед учнями.

Учитель повинен оволодівати основами професійної діяльності в умовах орієнтації на суб'єкт-суб'єктні відносини. Так, наприклад, майбутні педагоги повинні мати уявлення про те, що:

1. Підлітковий вік — це дуже важливий період для розвитку ідеалів, такого психологічного новоутворення як мислення, яке пов'язане із становленням особистості. Якщо у молодших підлітків такими ідеалами є конкретні люди, то у старших підлітків вони набувають синтетичного характеру, базуючись на узагальненні уявлень про людей, якості яких їм імпонують, збігаються з їхнім темпераментом.

2. Потреба до самореалізації, самоствердження, прояву індивідуальності є умовою формування образного мислення учнів-підлітків. Емоційно-образний вплив художніх творів, участь у художній діяльності впливає на розвиток психічних новоутворень учнів.

3. Дидактичні вимоги щодо формування образного мислення учнів повинні ґрунтуватися на взаємодії конкретно-образного та предметного мислення. Це пов'язано із збільшенням частки логічного мислення і обмеженням сфери образного мислення у підлітків.

Але логічне мислення не може існувати ізолювано від образного. Порушення рівноваги між образним та понятійно-логічним мисленням призводить до деформації знань, які все більше пов'язуються з лінійним сприйняттям та засвоєнням певних стандартів. Цей недолік можна подолати з допомогою впливу засобів мистецтва на сферу почуттів, що сприяє усвідомленню значущості образного мислення у формуванні творчої особистості.

4. Однією з дидактичних вимог щодо формування образного мислення учнів є врахування емоційної сфери підлітків та прояву таких якостей, як анархізм, упертість, індивідуалізм, замкнутість. Ці якості особистості підлягають педагогічному впливу і можуть сприяти формуванню образного мислення на основі фантазування за допомогою творів мистецтва.

5. Організація моделювання технічних конструкцій є однією з дидактичних вимог формування образного мислення учнів-підлітків. Комп'ютерні ігри з імпровізації задовольняють потреби учнів. При цьому існує свобода вибору для дій та вчинків учня.

6. В основу формування образного мислення доцільно покласти концепцію набуття емоційно-образного досвіду як невід'ємного компонента життєвого досвіду. Цьому сприяє практична художня діяльність у процесі пізнання, усвідомлення творів мистецтва та створення власних творів як результат творчої діяльності на основі імпровізації.

Майбутній учитель повинен мати уявлення щодо можливості визначення інтеграційних механізмів у формуванні образного мислення засобами музичного та шахового мистецтва. Організація такої взаємодії можлива під час вивчення спецфакультативу «Методологічні основи синтезу мистецтва з мистецтвом шахів як фактора формування образного мислення особистості».

Метою факультативу є організація педагогічного впливу на основі визначення доцільності впровадження таких компонентів образного мислення, як геометричні символи. Вони є засобом варіювання різноманітними стимулами.

Методологічними засадами цього феномену є організація за допомогою проблемного підходу ситуацій, зумовлених специфікою розвитку такого показника образного мислення, як креативність. Саме цей показник забезпечує метафоричний стрибок або в здійсненні асоціативних зв'язків, або в децентралізації цих взаємозв'язків на основі їх віддаленості від стереотипних образів (феномен бісоціації).

Зазначимо, що шахи як вид мистецтва створюють передумови для запровадження в педагогічний процес ігрової діяльності за законами мистецтва. У процесі гри в шахи механізм творчої діяльності проявляється у формуванні просторових геометричних образів. При цьому сукупність ходів, що створюють послідовно геометричні лінії, сприяє формуванню цілісного просторового образу.

Гра в шахи сприяє формуванню умінь та навичок передбачати власні дії та дії партнера, виробленню готовності до ризику.

Формування образного мислення можна здійснювати за допомогою розуміння загальних інтегративних меха-

нізмів, методів взаємодії, котрі ґрунтуються на поєднанні раціональних та ірраціональних компонентів, фаліста-торних методів навчання, в основі яких — спонтанне формування суджень, ігрові методи, що сприяють розширенню віртуального простору і задовольняють потребу студентів у фантазуванні.

Наприклад, при підборі дидактичного матеріалу доцільно проводити паралель між картиною П.Пікассо «Три музиканти», яка виконана в стилі кубізму. Спостереження за цією картиною дозволяють варіювати окремими дискретними фрагментами, формувати нові уявлення.

Формування образного мислення можна здійснювати за допомогою творів К.Дебюссі, в яких відображаються архітектурно-просторові живописні елементи. При цьому студенти повинні навчитись розуміти натяки на зображальні компоненти образу.

Студенти повинні виконувати вправи з вивчення особливостей орнаментальності К.Дебюссі завдяки конструюванню у свідомості певної візуально-графічної лінії.

Вищезазначене дозволяє нам дійти таких висновків:

1. Під поняттям «образне мислення» треба розуміти пізнання на основі образів, що сприяють формуванню картин світу; інформативність образів мислення забезпечується інтонаціями, які здатні відтворювати музичні, пластично-рухові та образотворчі думки.

Система звуковисотних співвідношень становить основу синтетичних знань, що є методологічним підґрунтям формування образного мислення.

2. Інтегральною ознакою поняття «образне мислення» є конкретні уявлення, які зумовлені змістом художніх образів, властивих мистецтву, на основі зорового та слухового сприйняття. Навчання на уроках мистецтва є одним із видів образного мислення.

3. Образне мислення в навчальному процесі пов'язане з особистісним емоційним досвідом і формується з допомогою проблемних ситуацій, дидактичних вимог, які потребують знань стильових особливостей твору, умінь озвучувати фрагменти літературних та образотворчих творів мистецтва, імпровізації.

4. Художня діяльність є тим інтегративним компонентом, який поєднує мистецтво загалом і мистецтво гри в

шахи. Взаємодія цих видів мистецтва впливає на підвищення ефективності формування образного мислення, невід'ємним компонентом якого є інтонації-графоми. Вони виконують функцію мобілізації мембрани чуттєвих вібрацій, що забезпечує існування художнього простору як у художній, так і шаховій партитурі.

5. Майбутній учитель повинен усвідомлювати, що образи-графоми є узагальненими образами, альтернативою стереотипним образам. У педагогічному процесі це проявляється у мобілізації та концентрації пізнавальних процесів на основі формування цілісного сприйняття. Складовими цього сприйняття є звукові, кольорові та графічні модуляції.

6. Ефективність формування образного мислення в процесі проблем-

ного підходу залежить від адаптації особистості вчителя до художнього середовища за допомогою проблемного навчання та створення нерегламентованих педагогічних ситуацій, зумовлених необхідністю розвитку здатності до рішення творчих завдань.

7. Оскільки шахи як вид мистецтва сприяють формуванню образного мислення і перетворенню первинних образів у досконалі абстракції, їх доцільно розглядати як складові інтегративної моделі професійної підготовки вчителя музики.

Подальша перспектива інтеграції цих видів мистецтва полягає в обґрунтуванні та розробці системи педагогічних впливів, котрі орієнтовані на виявлення інтуїтивних механізмів як фактора впливу на формування образного мислення та їх управління в умовах реалізації проблемного підходу.

Література

1. Бобахо В.А., Левкова С.М. Культурологія: Програма базового курсу, хрестоматія, словарь термінів. — М.: Файр-Пресс, 2000. — 400 с.
2. Психологія музикальної діяльності: Теорія і практика: Учеб. посібник // Д.К. Кирнарська, Н.И. Киященко, К.В. Тарасова і др.; Під ред. Т.М. Цыпина. — М., 2003. — 368 с.
3. Психологія: Учебник для гуманітарних вузів / Під общ. ред. В.Н. Дружинина. — СПб.: Пітер, 2002. — 656 с.
4. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі: Навч.-метод. посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. — 272 с.
5. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька: Навч. посібник. — К., 2002. — 270 с.